

Scriptie Kunstgeschiedenis (Ba)
Universiteit Utrecht
18 januari 2019
Begeleider: Hanneke van Asperen

EEN OOSTERS TINTJE?

*Onderzoek naar de invloed van Arabische dierboeken op de tekst en illustratie
in westerse bestiaria na de 'scientific revival'*

Sophie Steenbakkers (5618649)
s.c.steenbakkers@students.uu.nl

Inhoudsopgave

Inleiding.....	2
1. Wat is een bestiarium?	5
De ‘scientific revival’ en de bestiariumtraditie	7
2. Wat is een Arabisch dierboek?	10
Hoe verschilt het Arabische dierboek van een westers bestiarium?.....	12
3. Casestudy	14
De egel.....	14
De olifant	20
Conclusie	27
Literatuurlijst.....	30
Gebruikte websites.....	31
Afbeeldingenlijst	32
Bijlage.....	34
Samenvatting	35

Inleiding

Willen we vandaag de dag iets leren over dieren, dan openen we Google of Wikipedia of kijken een video van David Attenborough op YouTube. Welk platform we ook gebruiken, meer of minder wetenschappelijke kennis over dieren ligt voor ons binnen handbereik. In de middeleeuwen was dit anders. De informatie die men over dieren had, was lang niet zo uitgebreid en anders van aard. Wat men wist over dieren was beperkt tot wat er in de Bijbel stond of tot wat er was geschreven in bestiaaria. De religieuze en morele betekenis voerden de boventoon in de beschrijvingen over het uiterlijk en gedrag van dieren. Dit had alles te maken met het feit dat er in de middeleeuwen geloofd werd dat de natuur een creatie van God was. Kennis over dieren was dus niet zozeer gebaseerd op de werkelijkheid, maar op de boodschap die God had meegegeven.¹

Het is pas in de twaalfde eeuw, de tijd van de 'scientific revival', dat er een nieuwe en meer wetenschappelijke benadering van dieren ontstaat in bestiaaria, door een toenemende interesse in seculiere onderwerpen. De Arabieren spelen een belangrijke rol in deze ontwikkeling, omdat zij de westerse geleerden in contact brachten met de klassieke wetenschap.² Echter, de Arabieren hadden niet alleen het werk van de geleerden uit de Oudheid vertaald. Ook hadden zij zelf onderzoek gedaan naar de karakteristieken en toepassingsmogelijkheden van dieren en dit vastgelegd in zogenaamde dierboeken. In de door mij gelezen literatuur wordt het belang van de Arabische wetenschap voor de ontwikkeling van het bestiarium verschillende keren genoemd.³ Echter, de invloed van het dierboek wordt niet genoemd, terwijl deze er wel zou kunnen zijn. Arabische manuscripten waren namelijk lange tijd handelsmateriaal vanwege hun prachtige miniaturen en zijn zo deels verspreid geraakt over Europa.⁴ Ook is er bewijs van Arabische manuscripten, vergelijkbaar met dierboeken in stijl en thematiek, die in Spanje circuleerden en daar verlicht werden.⁵ Deze informatie wekte bij mij de vraag op die in deze scriptie centraal zal

¹ Wackers, "Beestjes, beestjes, allemaal beestjes", 4.

² Klingender, *Animals in Art and Thought*, 344.

³ Zie bijvoorbeeld het artikel van Grégory Clesse, "Thomas de Cantimpré et l'Orient" (2013), waarin de directe en indirecte invloed van Arabische bronnen op het werk van Thomas van Cantimpré wordt besproken. Zie ook het hoofdstuk 'The scientific revival and the animal fables' in *Animals in Art and Thought* (1971) van Francis Klingender. Hierin wordt besproken hoe de Griekse wetenschap door contact met de Arabieren werd herontdekt. Ook door Peter Burger wordt in het *Boek der natuur* (1995) het belang van het contact met de Arabieren voor de ontwikkeling van het bestiarium benoemd. Echter, in geen van deze werken wordt de mogelijke invloed van het Arabische dierboek besproken.

⁴ Contadini, *Arab Painting*, 3.

⁵ Het gaat hier om de botanische manuscripten van Dioscorides, zie: Contadini, *A World of Beast*, 7. Zie ook: 'Archives et Manuscripts: Arabe 2850'. Website Bibliothèque nationale de France.

staan, namelijk: *'in hoeverre hebben Arabische dierboeken invloed gehad op de verandering van tekst en illustratie in westerse bestia na de 'scientific revival'?*

Deze onderzoeksvraag komt mede voort uit een persoonlijke interesse in de invloed van de Islamitische kunst en cultuur op het Westen, met name in de middeleeuwen en de renaissance. Tijdens het volgen van de minor Middeleeuwen aan de Universiteit Utrecht, stuitte ik per toeval op het onderzoek van Anna Contadini naar de *Kitab Na't al-Hayawan*. Ik heb toen voor een cursus een klein onderzoek gedaan naar dit boek en de verschillen en overeenkomsten met de tekst in *Der naturen bloeme* van Jacob van Maerlant. Een vergelijkbaar onderzoek wilde ik graag uitvoeren voor mijn bachelor scriptie, maar dan ook met bijzondere aandacht voor de miniaturen.

In het eerste hoofdstuk zal een antwoord gegeven worden op de vraag 'wat is een bestiarium?', door een overzicht te geven van de bestiariumtraditie. Belangrijk voor de verandering van het bestiarium zijn de twaalfde en de dertiende eeuw, ook wel de eeuwen van de 'scientific revival' volgens Francis Klingender (1971). Hoe is de revival ontstaan en wat betekende het voor de ontwikkeling van het bestiarium? Zo stelt Debra Hassig (1995) dat de functie van bestia veranderde rond de twaalfde eeuw. Volgens haar waren bestia geen oppervlakkige boeken over dieren, maar boeken die de kommer van het middeleeuwse leven reflecteerden. De dagelijkse zorgen en interesses veranderden en de makers van de bestia reageerden hierop door hun werken aan te passen. Peter Burger (1995) constateert dat er vanaf de hoge middeleeuwen meer aandacht komt voor de wetenschappelijke benadering van dieren in bestia. Hoewel de moralistische boodschap niet verdwijnt, lijkt de nadruk meer te komen liggen op het gedrag, uiterlijk en medische gebruik van dieren.

Het tweede hoofdstuk zal er gekeken worden naar het Arabische dierboek. Wat is dit voor een boek en hoe verschilt het van het bestiarium? Omdat literatuur over Arabische dierboeken relatief schaars is, zal ik mij voornamelijk verlaten op het overzichtswerk van Richard Foltz, *Animals in Islamic Tradition and Muslim Cultures* (2007). In dit werk worden de belangrijkste ontwikkelingen omtrent het dierboek genoemd. Om een beter beeld te krijgen bij wat dierboeken zijn, zullen er twee voorbeelden worden behandeld. Het eerste dierboek is de *Kitab al-Hayawan* van al-Jahiz. Dit is een van de meest invloedrijke dierboeken in de Arabische wereld en wordt tot op de dag van vandaag nog gebruikt door moslims. Het tweede dierboek de *Kitab Na't al-Hayawan*. Dit dertiende-eeuwse manuscript

bevat grotendeels het werk van Ibn Bakhtishu, een Perzische arts uit de elfde eeuw, die schreef over de toepassingsmogelijkheden van dieren voor menselijk gebruik. Hoewel dit slechts twee voorbeelden zijn, zijn ze wel typerend. Remke Kruk, oud-hoogleraar Arabische taal en cultuur, vertelde mij namelijk dat de teksten in dierboeken vrijwel hetzelfde of helemaal hetzelfde zijn.⁶ Ik heb gekozen voor deze voorbeelden, omdat de geschriften dateren uit de middeleeuwen en er relatief veel over bekend is.⁷ Het hoofdstuk wordt afgesloten met een vergelijking van verschillen tussen Arabische dierboeken en bestia.

Als laatste ga ik de verschillende bevindingen in de literatuur toepassen in de praktijk door enkele bestia te vergelijken met een dierboek, de *Kitab Na't al-Hayawan*. Ik heb voor dit boek gekozen, omdat het een van de oudst geïllustreerde manuscripten is in de Arabisch-Perzische traditie.⁸ De bestia die ik gebruik, respectievelijk de *Bern Physiologus* (ca. 835), *The Book of Beasts* (ca. 1100), *Aberdeen Bestiarium* (ca. 1200) en *Der naturen bloeme* (ca. 1350), heb ik gekozen vanwege hun toegankelijkheid. Van deze werken heb ik een vertaling kunnen vinden en heb ik de illustraties kunnen raadplegen via digitale versies. Een bestiarium dateert van vóór de 'scientific revival', een van tijdens en een van erna. Door bestia van voor, tijdens en na de revival met het dierboek te vergelijken, hoop ik duidelijkheid te krijgen in hoeverre Arabische dierboeken van invloed zijn geweest op veranderingen in de tekst en miniaturen van westerse bestia na de 'scientific revival'.

Omdat ik in deze scriptie niet de ruimte heb om alle dieren te vergelijken, heb ik gekozen om mij te focussen op de egel en de olifant. De olifant heb ik gekozen, omdat er een vertaling vanuit het Arabisch beschikbaar was. De egel heb ik gekozen, omdat ik mij afvroeg of de curieuze beschrijving in *Der naturen bloeme*, overeenkwam met dat wat er geschreven stond in de andere bestia en het dierboek. De vertaling van de tekst van de egel uit het Arabisch, is gemaakt door twee 'native speakers'.⁹

Tot slot zal ik de resultaten van mijn onderzoek nog eens kort samenvatten en een antwoord geven op de vraag 'in hoeverre hebben Arabische dierboeken invloed gehad op de veranderingen in inhoud en vorm van westerse bestia na de 'scientific revival'. Bovendien zal ik aangeven waar nog interessante invalshoeken voor nader onderzoek liggen.

⁶ Zie ook: Kruk, "Elusive Giraffes," 53.

⁷ Voor meer informatie over de *Kitab al-Hayawan* van al-Jahiz kan het artikel "Animal-Books as Genre" (1988) van M. V. McDonald geraadpleegd worden. Anna Contadini heeft een uitgebreide studie gedaan naar de *Kitab Na't al-Hayawan* van Ibn Bakhtishu in haar boek *A World of Beasts* (2011).

⁸ Contadini, *A World of Beasts*, 1.

⁹ Graag wil ik Yazan Rabee en Ahmed Alkarkhi bedanken, die voor deze gelegenheid de tekst van de egel hebben vertaald.

1. Wat is een bestiarium?

Dieren hebben altijd al een belangrijke rol gespeeld in het leven van de mens. Dieren waren en zijn een bron van voedsel en werkkraft, maar ook van kennis en vermaak. Hoewel verhalen over dieren van alle tijden zijn, waren zij bij uitstek in de middeleeuwen populair. Niet alleen omdat men in die tijd sterk afhankelijk was van dieren, maar ook omdat er werd geloofd dat dieren in zekere zin heilig waren. In het Oude Testament staan veel verwijzingen naar de heiligheid van dieren die werden overgenomen in het Christendom, de Islam en het Jodendom.¹⁰ God had de natuur geschapen en dieren waren hier een onderdeel van. Door naar de dieren te kijken, kon de boodschap van God duidelijk worden: alle dieren waren voor de mens geschapen, niet alleen voor het lichamelijk welzijn, maar ook voor een goede geestelijke gesteldheid.¹¹ De verbinding tussen enerzijds de natuur en anderzijds de religieuze of morele boodschap van dieren, is typisch voor het Christendom.¹² Deze twee zaken werden voor het eerst samengevoegd op papier in Alexandrië, tussen de tweede eeuw en de vierde eeuw na Christus.¹³ Een onbekende auteur schreef daar de *Physiologus*, een van de populairste en meest gelezen boeken van de middeleeuwen.¹⁴ In dit werk wordt de natuur van 51 dieren gekoppeld aan een stuk tekst uit de Bijbel of een ander heilig geschrift. Dit geheel moest een les vormen voor de lezer.

¹⁰ Badke, 'Introduction'. Website The Medieval Bestiary.

¹¹ Wackers, "Beestjes, beestjes, allemaal beestjes," 4.

¹² Ibid., 2.

¹³ Curley, *Physiologus*, xvii – xviii.

¹⁴ Ibid., ix.

De *Physiologus* is oorspronkelijk geschreven in het Grieks en werd tussen het midden van de vierde eeuw en de vroege zesde eeuw vertaald naar het Latijn.¹⁵ Het oudst overgeleverde Latijnse handschrift van de *Physiologus* met illustraties, ook wel bekend als de *Bern Physiologus*, komt uit ca. 835. Dit handschrift werd geschreven door de monnik Egbert in de Abdij van Hautvillers, in een Karolingische minuskel. De beschrijvingen van dieren gaan in dit werk gepaard met één of meerdere illustraties.¹⁶ Zo heeft de leeuw vier illustraties die de tekst ondersteunen. De miniatuur die gepaard gaat met de ‘Derde Natuur van de Leeuw’, toont hoe de leeuw zijn welpjes leven inblaast, drie dagen na de geboorte (afb. 1). Dit wordt in de tekst vergeleken met God die zijn zoon Jezus Christus, drie dagen na diens dood, weer tot leven brengt.¹⁷ De verbeeldingen van de leeuw en de andere dieren in de *Physiologus* gaven eeuwen lang de toon aan in de kunsten.

Vanaf de tiende eeuw treedt er een verandering op: de *Physiologus* wordt uitgebreid met beschrijvingen van niet-Bijbelse dieren en vreemde volkeren.¹⁸ De belangrijkste toevoegingen worden gehaald uit de invloedrijke *Etymologiae* van bisschop Isidorus van Sevilla (ca. 565 – 636). De vermenging van de Latijnse *Physiologus* met deze bron wordt door onderzoekers ook wel gezien als de geboorte van het bestiarium.¹⁹ De *Etymologiae* is – vandaar ook de naam – het meest bekend om de etymologische verklaringen die erin worden gegeven. In het twaalfde boek van de *Etymologiae*, getiteld *De animalibus*, wordt door Isidorus een verklaring gegeven voor de herkomst van diernamen. Hieruit blijkt dat God niets aan het toeval had overgelaten: de bever bijvoorbeeld heette ‘castor’, omdat hij zichzelf zou castreren.²⁰ Een mens kon hier een voorbeeld aan nemen door alle ondeugden ‘van zich af te snijden’ en kuis te leven. Dat een bever zichzelf castreert, klopt niet. De testikels van een bever zitten namelijk in zijn lichaam en kunnen dus niet worden afgebeten.²¹ De feitelijke waarde is hier ondergeschikt aan de religieuze boodschap. In de twaalfde eeuw verandert dit, tijdens de ‘scientific revival’.

¹⁵ Curley, *Physiologus*, xxi.

¹⁶ Telesko, *The Wisdom of Nature*, 22.

¹⁷ Woodruff, “The Physiologus of Bern,” 245.

¹⁸ Burger, *Het boek der natuur*, 128.

¹⁹ Wackers, “Beestjes, beestjes, allemaal beestjes,” 3.

²⁰ Burger, *Het boek der natuur*, 129.

²¹ White, *The Book of Beasts*, 29.

De 'scientific revival' en de bestiariustraditie

De 'scientific revival' is een opleving van de interesse in 'aardse' wetenschappen die gekoppeld is aan de kerk- en kloosterhervormingen in de tiende en elfde eeuw. De geleerden van de orde van Cluny, een benedictijnse orde, hadden voor ogen de wereld en haar wonderen te verklaren als openbaringen van de Goddelijk Geest.²² Hoewel zij de ascetische benadering van de wereld niet afwezen, legden zij ondanks dat wel de basis voor een hernieuwde interesse in de wetenschap. Zo schreef paus Sylvester II, voor zijn pausverkiezing bekend als de benedictijnermonnik Gerbert van Aurillac (ca. 946 – 1003), over het gebruik van het telraam, Arabische cijfers, astronomie en over het gebruik van de rede.²³

Door deze toenemende interesse in seculiere onderwerpen en de klassieke wetenschap, kunnen we in de twaalfde eeuw duidelijke veranderingen waarnemen in de opbouw en inhoud van bestia. De bestia van vóór de twaalfde eeuw hebben geen logische opbouw: de dieren volgen elkaar willekeurig op. Vanaf de twaalfde eeuw wordt er wel nagedacht over een logische groepering, omdat de dieren vanaf dat moment onderverdeeld zijn in vier groepen: beesten, vogels, vissen en reptielen.²⁴ Ook worden de bestia uitgebreid met materiaal afkomstig van niet-christelijke schrijvers, zoals Plinius de Oudere (23/24 – 79) en zijn navolger Solinus (ca. 218). Hoewel Plinius zelf nooit onderzoek had gedaan naar de natuur van dieren, gold hij tot in de late middeleeuwen als een van de belangrijkste autoriteiten op het gebied van de natuurgeschiedenis.²⁵ Het toevoegen van niet-christelijk materiaal aan de bestia, zorgde er langzaam voor dat de nadruk minder kwam te liggen op de religieuze boodschap.

In de dertiende eeuw had de 'scientific revival' zijn hoogtepunt bereikt in Europa. De revival kenmerkt zich enerzijds door de herwaardering van nog relatief onbekende klassieke bronnen door contact met de Arabieren, anderzijds door het doen van eigen observaties van de natuur.²⁶ De zoölogische geschriften van Aristoteles (384 – 322 v.Chr.) waren in de late twaalfde eeuw al voor een deel bekend, maar werden pas invloedrijk na de volledige

²² Klingender, *Animals in Art and Thought*, 339 – 340.

²³ Pratt-Lattin, 'Sylvester II'. Website Encyclopaedia Britannica.

²⁴ Klingender, *Animals in Art and Thought*, 341.

²⁵ Burger, *Het boek der natuur*, 130.

²⁶ Klingender, *Animals in Art and Thought*, 344.

vertaling in het Latijn van Michael Scot.²⁷ Scot, op dat moment gevestigd in Toledo, vertaalde kort voor 1220 *De historia animalium* van Aristoteles uit het Arabisch. Aan deze vertaling voegde hij ook de commentaren van de Islamitische filosoof en astronoom Averroes (1126 – 1198) toe.²⁸ Niet lang daarna vertrok hij naar het hof van keizer Frederik II in Sicilië om daar de commentaren op het werk van Aristoteles van de Arabische arts en filosoof Avicenna (980 – 1037) te vertalen.²⁹

De Arabieren waren al vroeg bekend met het werk van Aristoteles. Zijn zoölogische geschriften waren in de negende eeuw in Bagdad vertaald en sindsdien door Arabische geleerden voorzien van commentaar.³⁰ Op de plekken waar de islamitische beschaving en de christelijke elkaar ontmoetten, zoals in Toledo en Sicilië, werd de kennis van de Arabieren overgedragen. Deze transmissie zorgde voor een ‘ommekeer’ onder de christelijke denkers. In plaats van dat zij zich alleen berustten op het geschreven woord, gingen zij nu ook zelf observaties uitvoeren. Zo schreef keizer Frederik II een traktaat (ca. 1250) over de valkenjacht, *De arte venandi cum avibus*. Dit is het eerste ornithologische handboek dat verder gaat dan alleen de beschrijvingen van Aristoteles: Frederik voegt namelijk eigen bevindingen over het gedrag van vogels toe.³¹ Ook Albertus Magnus schrijft in zijn *De animalibus* (1262 – 1280) over eigen observaties van het gedrag van paarden en valken. Zo inspecteerde hij eens het nest van een valk om tot de conclusie te komen dat de ‘musket’ en de sperwer niet verschillende soorten haviken zijn, maar dezelfde.³²

De bovengenoemde ontwikkelingen hebben invloed op de functie en inhoud van het bestiarium. Het ‘oude’ bestiarium stond compleet in het teken van het geloof. In het dertiende-eeuwse bestiarium waren verwijzingen naar de Bijbel of andere heilige geschriften vrijwel helemaal verdwenen en was er meer ruimte voor de intellectuele belangstelling van die tijd. Dit hield in dat de inhoud van het bestiarium meer omvattend werd: er kwam bijvoorbeeld aandacht voor de ‘wonderen’ in de natuur, zoals de regenboog.³³ Echter, van een wetenschappelijke encyclopedie kan nog niet gesproken

²⁷ Klingender, *Animals in Art and Thought*, 350.

²⁸ Ibid., 350.

²⁹ Burger, *Het boek der natuur*, 131.

³⁰ Ibid., 131.

³¹ Klingender, *Animals in Art and Thought*, 350.

³² Ibid., 351.

³³ Hassig, *Medieval Bestiaries*, 173.

worden, omdat de morele boodschap niet verdwijnt uit de bestia. ³⁴ Wel kan er gezegd worden dat de moraal in dertiende-eeuwse bestia meer overeenkwam met die van de adel en minder met die van geestelijke stand. ³⁵ Het bestiarius lijkt dan ook steeds vaker gemaakt te zijn voor de adel, door de kostbare miniaturen. Kortom, het bestiarius verandert van louter religieus boek naar een boek met meer seculiere elementen. ³⁶

Dat het bestiarius steeds meer een boek met seculiere elementen wordt, zien we ook terug aan het verschijnen van bestia in de volkstaal. Een mooi voorbeeld hiervan is *Der naturen bloeme* van Jacob van Maerlant (ca. 1235 – ca. 1300). Van Maerlant schreef het bestiarius voor Nicolaas van Cats, een Zeeuwse edelman. Het bestiarius is een bewerking van de *De natura rerum* van Thomas van Cantimpré (1201 – ca. 1270) en is het eerste bestiarius dat geschreven werd in het Middelnederlands, de volkstaal in de Nederlanden in de middeleeuwen. ³⁷ Ook is *Der naturen bloeme* waarschijnlijk het eerste bestiarius waarin vertalingen van de geschriften van Aristoteles in de volkstaal werden verwerkt. ³⁸ In Van Maerlants werk is te zien hoe de morele boodschap gericht is op de adel. Van Maerlant schrijft over de edele jachthond en hoe die niet blaft. Hij vergelijkt deze met de adel die niet predikt. Echter, zij zou dit wel moeten doen, want het leven dat zij nu leidt, is zondig: ze rooft van de armen en bedriegt vrouwen. ³⁹ Hoewel het bestiarius vol staat met dergelijke verbitterdheden, is het werk niet geschreven als een afwijzing van de adel, maar als boek waarin ‘heilzame recepten, ontspanning, fraaie woorden en wijze lessen’ gelezen kunnen worden. ⁴⁰

Het bestiarius bleef nog tot ver na de dertiende eeuw populair. In de Renaissance bloeide het genre zelfs weer op. Enerzijds, kwam er door empirische observatie een enorme stroom aan nieuwe informatie. Deze werd verwerkt in bestia en gecombineerd met teksten van antieke schrijvers in plaats van met moralisaties. ⁴¹ Anderzijds zorgde kolonisatie voor de kennismaking met een groot aantal nieuwe exotische volkeren, flora en fauna. Met het vastleggen van deze zaken in bestia werden deze werelden niet alleen verklaard door

³⁴ Hassig, *Medieval Bestiaries*, 174.

³⁵ Burger, *Het boek der natuur*, 147.

³⁶ Hassig, *Medieval Bestiaries*, 177.

³⁷ Burger, *Het boek der natuur*, 145.

³⁸ *Ibid.*, 146.

³⁹ Thys, *Der naturen bloeme*, 52 – 53.

⁴⁰ *Ibid.*, 32.

⁴¹ Hassig, *Medieval Bestiaries*, 180.

kolonialisten, maar ook door hen toegeëigend.⁴² Door de exotische volkeren en natuur te categoriseren als ‘niet-menselijk’, werden onderdrukking, overheersing en plundering gerechtvaardigd.⁴³ Uiteindelijk verdwijnt het bestiarium en komt in de achttiende eeuw de moderne encyclopedie ervoor in de plaats.

2. Wat is een Arabisch dierboek?

Een dierboek is niets minder dan een studie over dieren die de grootsheid van God bewijst.⁴⁴ Want net als in het Christendom wordt er ook binnen de Islam geloofd dat dieren een onderdeel waren van Gods creatie en daarom heilig zijn.⁴⁵ Dierboeken stammen af van materiaal van de Bedoeïen uit pre-Islamitisch Arabië, waarin de natuur van dieren centraal staat.⁴⁶ In het traditionele materiaal worden met name kamelen en paarden behandeld, omdat deze het belangrijkste waren in het leven van de Bedoeïen. In mindere mate wordt er aandacht besteed aan andere gedomesticeerde dieren.⁴⁷ De kennis die men had was erg minimaal en het meeste dat hiervan vandaag de dag bekend is, komt uit de achtste eeuw. De geleerde Al-Asma’i (740 – 831) speelde een belangrijke rol in het verzamelen en becommentariëren van dit materiaal. Zijn werk wordt echter nog niet gezien als zoologisch, maar eerder als een collectie van traditionele en historische kennis.⁴⁸

De eerste zoölogische traktaten dateren uit de negende eeuw.⁴⁹ Van invloed op het ontstaan van deze traktaten, waren onder andere de vertalingen van de geschriften van Griekse geleerden, met name de geschriften van Aristoteles.⁵⁰ Rond het jaar 815 werden zijn zoölogische werken, *De historia animalium*, *De partibus animalium* en *De generatione animalium*, vertaald naar het Arabisch door Ibn al-Bitriq. Aristoteles’ geschriften vormen dan ook de basis voor veel Arabische dierboeken. Een van de meest bekende dierboeken is de *Kitab al-Hayawan*, geschreven door al-Jahiz (776 – 869) rond het jaar 847.⁵¹

⁴² Ibid., 181.

⁴³ Hassig, *Medieval Bestiaries*, 181.

⁴⁴ Foltz, *Animals in Islamic Tradition*, 55.

⁴⁵ Ibid., 4.

⁴⁶ McDonald, “Animal-Books as Genre,” 3.

⁴⁷ Ibid., 3.

⁴⁸ Ibid., 3.

⁴⁹ Foltz, *Animals in Islamic Tradition*, 54.

⁵⁰ McDonald, “Animal-Books as Genre,” 4.

⁵¹ Ibid., 4.

Al-Jahiz was zelf geen specialist in het bestuderen van dieren en baseerde zich deels op andere autoriteiten. Hij gebruikt voor de beschrijving van enkele dieren *De historia animalium* van Aristoteles en voor de taxonomie gebruikt hij de Koran.⁵² Hij verdeelt de dieren in drie categorieën: de lopende dieren, de vliegende dieren en kruipende dieren. In deze categorieën wordt ook nog een onderscheid gemaakt tussen vleesetend of niet-vleesetend.⁵³ Het feit dat er zo'n grote nadruk ligt op of een dier vlees eet of niet, wijst erop dat de dierboeken voornamelijk waren geschreven vanuit een antropocentrisch perspectief: het belangrijkste om te weten was of dieren gevaarlijk waren voor de mens of niet, of dat zij bruikbaar waren als werkracht of medicijn.⁵⁴ Hoewel de informatie in de *Kitab al-Hayawan* niet altijd even betrouwbaar is, wordt het werk tot op de dag vandaag nog gebruikt door moslims voor zaken die betrekking hebben op dieren.⁵⁵

Een ander voorbeeld van een dierboek, waarin de aandacht ook uitgaat naar de bruikbaarheid van dieren, is de *Kitab Na't al-Hayawan*, ofwel 'Boek over de karaktereigenschappen van dieren'. Dit dierboek wordt gewoonlijk toegeschreven aan Ibn Bakhtishu (? – ca. 1058), een Perzisch arts uit een gewaardeerde familie van artsen.⁵⁶ Echter, een groot deel van de informatie in de *Kitab Na't al-Hayawan* is afkomstig uit Aristoteles' *De historia animalium* of, specifieker, een pseudo-Aristotelische bron.⁵⁷ De onbekende samensteller van dit boek benoemt dan ook nadrukkelijk dat hij beide autoriteiten heeft gecombineerd: voor de informatie die gaat over de karakteristieken van de dieren (*Na't*), gebruikt hij het werk van (pseudo-)Aristoteles.⁵⁸ Voor de informatie die betrekking heeft op de medische bruikbaarheid van dieren (*Manfa*), gebruikt hij Ibn Bakhtishu's werk.⁵⁹

Zowel in het werk van al-Jahiz als in dat van Ibn Bakhtishu ligt de nadruk duidelijk op het bewijzen van de grootsheid van God: geloof en wetenschap zijn in harmonie en alle

⁵² Foltz, *Animals in Islamic Tradition*, 56

⁵³ Ibid., 56.

⁵⁴ Ibid., 57.

⁵⁵ Ibid., 59.

⁵⁶ Contadini, *A World of Beasts*, 43.

⁵⁷ Een pseudo-Aristoteles is een bron waarin gerefereerd wordt aan materiaal van Aristoteles. Echter, deze bron is niet altijd even betrouwbaar, omdat er verwezen kan worden naar materiaal dat niet van Aristoteles is, maar wel aan hem wordt toegeschreven. Zie voor meer: Contadini, *A World of Beasts*, 39.

⁵⁸ De *Peri Zoon* van Timotheus van Gaza zou de mogelijke pseudo-Aristotelische bron kunnen zijn, omdat de delen die gaan over gedomesticeerde en wilde viervoeters vrijwel identiek zijn aan die in de *Kitab Na't al-Hayawan*. Zie voor meer: Contadini, *A World of Beasts*, 49.

⁵⁹ Contadini, *A World of Beasts*, 40.

acties van God zijn in overeenstemming met de wetten van de natuur.⁶⁰ Al-Jahiz zegt bijvoorbeeld dat God varkens en apen heeft laten voortkomen uit slechte, zondige volkeren. Hij probeert zo een goddelijke verklaring te geven voor de evolutie van dieren.⁶¹ Ook Ibn Bakhtishu wil met zijn werk aantonen hoe de hand van God kan worden teruggezien in iedere creatie die op de wereld rondloopt. Hij schrijft in zijn redevoering namelijk het volgende:

‘But I have placed before that an account of Man and the marvelous characteristics, striking properties and limitless usefulness God has endowed him with, all of which invite those of sharp intellect and clear understanding, when they have studied it deeply and understood it, to recognize the Deity and to acknowledge His universal care to both the universal and the particular among all hidden things. May God be praised, He is the best of creators’.⁶²

Ook hieruit blijkt dat God de voornaamste reden was voor het bestuderen van dieren.

Hoe verschilt het Arabische dierboek van een westers bestiarium?

Arabische dierboeken en bestiaria lijken in het eerste instantie niet echt van elkaar te verschillen: zowel dierboeken als bestiaria zijn werken waarin de grootsheid van God en de Schepping worden bewezen door middel van dierbeschrijvingen. Toch kunnen er enkele fundamentele verschillen aangewezen worden tussen beide tradities.

Het eerste en belangrijkste verschil is de manier waarop dieren worden gezien als bruikbaar. In bestiaria worden dieren voornamelijk gebruikt als religieuze of morele les. In het vorige hoofdstuk zagen we hoe in bestiaria bijvoorbeeld de natuur van de leeuw werd gekoppeld aan een verhaal uit de Bijbel en hoe je, net als de bever die zichzelf castreert, je zonden van je af moet snijden. Zulke lessen kunnen niet worden teruggevonden in dierboeken. De betekenis die aan dieren kon worden gegeven, werd in de Arabisch-Islamitische wereld voornamelijk verwerkt door filosofen in hun geschriften. Zo schreef Avicenna een mystiek traktaat over de vogel. Hij gebruikt hier de vlucht van de vogel om de tocht van de ziel, op zoek naar de eeuwige realiteit, te beschrijven.⁶³ Moralistische lessen

⁶⁰ McDonald, “Animal-Books as Genre,” 6.

⁶¹ McDonald, “Animal-Books as Genre,” 6.

⁶² Voor de Engelse vertaling, zie: Contadini, *A World of Beasts*, 42.

⁶³ Foltz, *Animals in Islamic Tradition*, 48 – 49.

konden bijvoorbeeld worden teruggevonden in het populaire verhaal van *Kalila en Dimna*, waarin twee jakhalzen elkaar proberen te overtuigen om het juiste te doen, door middel van fabels.⁶⁴ In dierboeken daarentegen gaan de dierbeschrijvingen louter over de natuur van dieren en de bruikbare of gevaarlijke eigenschappen die ze hebben. De nadruk ligt vooral op de geneeskrachtige eigenschappen die dieren kunnen hebben.⁶⁵

Het tweede verschil is dat Arabische dierboeken een meer ‘wetenschappelijke’ natuur hebben. Hoogstwaarschijnlijk heeft dit te maken met het feit dat de Arabieren al vroeg in aanraking waren gekomen met de geschriften van antieke geleerden, waarin eigen onderzoek werd gestimuleerd. In de geschriften van Aristoteles wordt het belang van empirisch onderzoek verkondigd: wezens moeten dag en nacht worden bestudeerd om ze te begrijpen en om de hand van God in hun eigenschappen te herkennen.⁶⁶ Het werd dus noodzakelijk geacht om grondig onderzoek te doen, niet alleen om betrouwbare kennis voort te brengen, maar ook om de aanwezigheid van God te kunnen zien.

In het werk van al-Jahiz kan deze ‘wetenschappelijke’, meer empirische houding worden teruggevonden. Uit zijn beschrijving van de kangoeroe blijkt dat de Arabieren al in de negende eeuw kennis hadden van de fauna in Australië. Zij hadden deze informatie opgedaan tijdens hun ontdekkings- en handelsreizen naar de Indische Oceaan.⁶⁷ Hoewel al-Jahiz zich voornamelijk baseerde op de geschriften van Aristoteles, schrok hij er niet voor terug om hem te corrigeren. Zo stelt hij dat Aristoteles niet heeft opgemerkt hoe olifanten een tong hebben die naar binnen wijst én geboren worden met tanden, terwijl dit volgens hem toch zeer verbazingwekkende feiten zijn.⁶⁸ Het aanvullen en corrigeren van het werk van de klassieke autoriteiten is iets wat lange tijd niet werd gedaan door de makers van westerse bestiaria. Zij vertrouwden blindelings op de geschriften, zonder zelf na te gaan of de informatie wel compleet of waar was.

⁶⁴ Zie voor een samenvatting van het verhaal: Foltz, *Animals in Islamic Tradition*, 69 – 70. Zie ook Lunde, ‘Kalila wa-Dimna’. Website Muslim Heritage.

⁶⁵ Contadini, *A World of Beasts*, 8.

⁶⁶ *Ibid.*, 41.

⁶⁷ Foltz, *Animals in Islamic Tradition*, 55.

⁶⁸ *Ibid.*, 56.

3. Case study

In de voorgaande hoofdstukken is duidelijk geworden dat functie en inhoud van bestiaaria veranderen tijdens de 'scientific revival': in de bestiaaria verdwijnen steeds vaker de referenties uit de Bijbel en andere heilige geschriften en komt er meer aandacht voor de contemporaine, meer seculiere interesses. Ook verandert de moraal van de geestelijke stand in de moraal van de adel. De Arabieren speelden een belangrijke rol in deze ontwikkeling, omdat zij de westerse geleerden in contact brachten met klassiek materiaal. Echter, de Arabieren hadden zelf ook al eeuwenlang hun eigen bevindingen vastgelegd in dierboeken. De volgende stap in mijn scriptie is dan ook om te kijken of de invloed van Arabische dierboeken op bestiaaria ontdekt kan worden door tekst en illustratie van de egel en de olifant uit beide tradities met elkaar te vergelijken.

De egel

In de *Bern Physiologus* wordt beschreven hoe egels in wijnstokken klimmen en druiven naar beneden werpen. Vervolgens klimmen de egels naar beneden en rollen ze zichzelf op tot een bal, zodat ze de druiven op hun stekels kunnen prikken. Zo brengen ze de druiven naar hun jongen. Dit wordt gekoppeld aan het spirituele gedrag van de mens: men moet zich niet laten verleiden door het aardse genot, maar zich bekommeren om zijn 'spirituele wijngaard'. Doet hij dat niet, dan zullen zijn 'spirituele vruchten' door de duivel op zijn hoorns worden geprikt. De ziel zal dan leeg en dor worden als een rank zonder vruchten, net zoals de wijnstok waarin de egel is geklommen.⁶⁹

Deze allegorie komt niet meer voor in de *Aberdeen Bestiary*. Aan de tekst worden wel bevindingen uit het werk van Plinius toegevoegd.⁷⁰ Egels zouden bijvoorbeeld twee luchtgaten maken in hun hollen: een aan de noordkant en een aan de zuidkant. Wanneer de wind uit het noorden dreigde te komen, sloten de egels het noordelijke gat af. Wanneer de wind uit het zuiden zou komen, sloten de egels het zuidelijke gat af. Zo waren zij beschermd tegen harde winden.⁷¹

In de *Der nature bloeme* vinden we dezelfde tekst terug, maar er wordt door Van Maerlant veel nieuwe informatie toegevoegd. Hij schrijft over de geneeskrachtige

⁶⁹ Curley, *Physiologus*, 24.

⁷⁰ White verwijst naar de bevindingen van Plinius in de voetnoten. Zie: White, *The Book of Beasts*, 95.

⁷¹ 'The Aberdeen Bestiary: folio 24v'. Website University of Aberdeen.

eigenschappen van egelvlees. Het vlees zou namelijk een verdrogende werking hebben en goed zijn tegen maagklachten en elephantiasis. Ook zou het, gemengd met pek, littekens kunnen genezen en urine afdrijvend werken. Van Maerlant schrijft ook nog over het feit dat de dieren twee anussen zouden hebben en testikels hebben op de plek waar bij de vogels de nieren zitten. Volgens Aristoteles zouden de dieren staande paren.⁷²

In de *Kitab Na't al-Hayawan* staan dezelfde eigenschappen van de egel beschreven die in de *bestiaria* worden genoemd (zie bijlage 1). Echter, in de Arabische traditie wordt gesproken over de 'Saba' en de 'Dabbour', ofwel het oosten en het westen, in plaats van het noorden en het zuiden.⁷³ Ook worden de 'voordelen' van egels besproken, waarmee de geneeskrachtige eigenschappen bedoeld. Zo is het vlees van de egel heet en daarom goed voor mensen die verkouden zijn. Ook geneest het darmproblemen en aambeien en kan het gebruikt worden om geesten weg te houden en andere ziektes te voorkomen.⁷⁴

De veranderingen die worden genoemd in de voorgaande hoofdstukken kunnen duidelijk worden herkend in de ontwikkelingen in deze teksten. Waar de *Bern Physiologus* nog expliciet verwijst naar een heilig geschrift, is er in het *Aberdeen Bestiarium* en *Der naturen bloeme* meer aandacht voor de geschriften van klassieke autoriteiten. Of dierboeken invloed hebben gehad op de veranderingen in de tekst, is in dit geval moeilijk te zeggen. Alleen in *Der naturen bloeme* kan gesproken worden over een mogelijke invloed. Van Maerlant voegt aan de beschrijving namelijk informatie toe over de geneeskrachtige eigenschappen die egels kunnen hebben. Enkele van deze eigenschappen komen overeen met de 'voordelen' die worden beschreven door Ibn Bakhtishu in de *Kitab Na't al-Hayawan*. In beide werken wordt het vlees bruikbaar genoemd voor mensen die verkouden zijn: volgens Van Maerlant werkt het 'verdrogend' en volgens Ibn Bakhtishu is het goed voor 'koude mensen.'

In de middeleeuwen was de basis van de geneeskunde de temperamentenleer van Hippocrates en Galenus.⁷⁵ Deze leer ging uit van de vier elementen waaruit de wereld is opgebouwd: aarde, water, lucht en vuur. Aan deze elementen werden eigenschappen gekoppeld: koud, warm, vochtig en droog. Hieraan werden weer de vier lichaamssappen

⁷² Thys, *Der naturen bloeme*, 69 – 70.

⁷³ 'Saba' betekent hier het Oosten, 'Dabbour' betekent hier het Westen.

⁷⁴ Zie bijlage 1 voor de complete vertaling van het stuk over de egel uit de *Kitab Na't al-Hayawan*.

⁷⁵ Burger, *Het boek der natuur*, 136.

gekoppeld, of 'humores': bloed, gele gal, zwarte gal en het slijm. Wanneer men verkouden was, had men een overvloed aan slijm in het lichaam. Slijm was vochtig en koud en kon daarom verholpen worden met vlees van droge, hete dieren.⁷⁶ Zowel in het bestiarium als in het dierboek, wordt egelvlees dus gecategoriseerd als warm en heet.

Of Van Maerlant de informatie over de geneeskrachtige eigenschappen van de egel echter direct uit een dierboek heeft gehaald, kan niet met zekerheid gezegd worden. Het lijkt mij waarschijnlijker dat hij gebruik heeft gemaakt van een andere bron, omdat hij het deel over de slang als de vijand van de egel, niet noemt, terwijl dit toch niet geheel onbelangrijke informatie is. Hij noemt in de tekst echter geen specifieke autoriteit, maar mogelijk komt deze informatie uit de *Liber de natura rerum* van Thomas van Cantimpré. Deze maakte in zijn boek namelijk gebruik van het werk van de Arabische geleerden al-Majusi en Ibn al-Jazzar. Zij schreven belangrijke traktaten over de geneeskunst.⁷⁷

Als we naar de miniaturen in de bestiaaria kijken, dan valt op dat in de *Bern Physiologus* (afb. 2) en het *Aberdeen Bestiarium* (afb. 3) de nadruk niet alleen op de egel ligt, maar ook op de wijnranken. Belangrijker dan het correct weergeven van het dier, was het overbrengen van de bepaalde karaktereigenschappen die weer gekoppeld konden worden aan de symbolische, mystieke of morele boodschap.⁷⁸ De belangrijkste eigenschap van de egel was het in de wijnranken klimmen om zo de druiven te kunnen bemachtigen. De middeleeuwer koppelde dit meteen aan de allegorie zoals beschreven in de *Physiologus*.

Hoewel de allegorie uit de tekst in het *Aberdeen Bestiarium* is verdwenen, verwijst de miniatuur er wel naar. De verluchter heeft naar alle waarschijnlijkheid illustraties gekopieerd uit een bestiarium vergelijkbaar met de *Bern Physiologus*.⁷⁹ De reden voor het vasthouden aan de bestaande manier van afbeelden, was gewoonweg het ontbreken van een 'Isidorische' traditie voor de illustraties. De teksten in bestiaaria waren flink veranderd door toevoegingen uit het werk van Isidorus van Sevilla. Echter, deze toevoegingen hadden weinig invloed op de illustraties.⁸⁰

⁷⁶ Burger, *Het boek der natuur*, 137.

⁷⁷ Clesse, "Thomas de Cantimpré et l'Orient," 55.

⁷⁸ Klingender, *Animals in Art and Thought*, 382.

⁷⁹ *Ibid.*, 384.

⁸⁰ *Ibid.*, 385.

In de late twaalfde eeuw gaan verluchters kijken naar heraldische voorstellingen als nieuwe bron. De voorstellingen waren door de Arabieren verspreid in het Westen via textiel en ivoren.⁸¹ Het textiel en de ivoren waren bewerkt met organische patronen en harmonieuze, symmetrische ontwerpen.⁸² Deze invloed is duidelijk terug te zien in de miniatuur van de egel uit het *Aberdeen Bestiarium*: het geheel is symmetrisch en de wijnranken vormen een organisch patroon. Ook heeft de verluchter gebruik gemaakt van een gouden achtergrond met rode en blauwe kleuren. Dit is typisch voor de miniatuurkunst in Engeland vanaf de late twaalfde eeuw.⁸³ Wat er wordt afgebeeld verandert niet, maar de manier waarop wel.

De miniatuur in *Der naturen bloeme* (afb. 4) verschilt sterk met die uit de *Bern Physiologus* en het *Aberdeen Bestiarium*. De focus ligt in deze miniatuur voornamelijk op het dier zelf en niet zozeer op de wijnranken. Ook is er geen sprake van een organisch patroon of symmetrisch ontwerp. Dit heeft mogelijk te maken met het feit dat in de dertiende en veertiende eeuw er in toenemende mate naar de natuur werd gewerkt, waardoor er minder aandacht komt voor het decoratieve aspect van de miniaturen.⁸⁴ Het zijn voornamelijk de kleinere dieren, uit de nabije natuur, die steeds realistischer worden afgebeeld.⁸⁵ Zo tonen de egels uit het *Rochester Bestiarium* (afb. 5) duidelijke overeenkomsten met de werkelijkheid: de diertjes staan laag op hun pootjes en hebben duidelijke stekels, in plaats van een soort pantser.

Opvallend genoeg lijkt de verluchter van *Der naturen bloeme* niet bezig te zijn geweest met het proberen te verbeelden van de werkelijkheid. De egel staat hoog op zijn poten en zijn stekels lijken eerder op het schild van een schildpad. Ook de manier waarop het beestje uit zijn ogen kijkt, is enigszins komisch. Hoewel de verluchter naar alle waarschijnlijkheid wel bekend was met het uiterlijk van de egel, was hij uit op iets anders: het ging hem om het creëren van een vermakelijke illustratie. Van Maerlant had het boek tenslotte niet alleen geschreven als lesmateriaal, maar ook als bron van vermaak.⁸⁶

⁸¹ Klingender, *Animals in Art and Thought*, 390.

⁸² *Ibid.*, 391.

⁸³ *Ibid.*, 387.

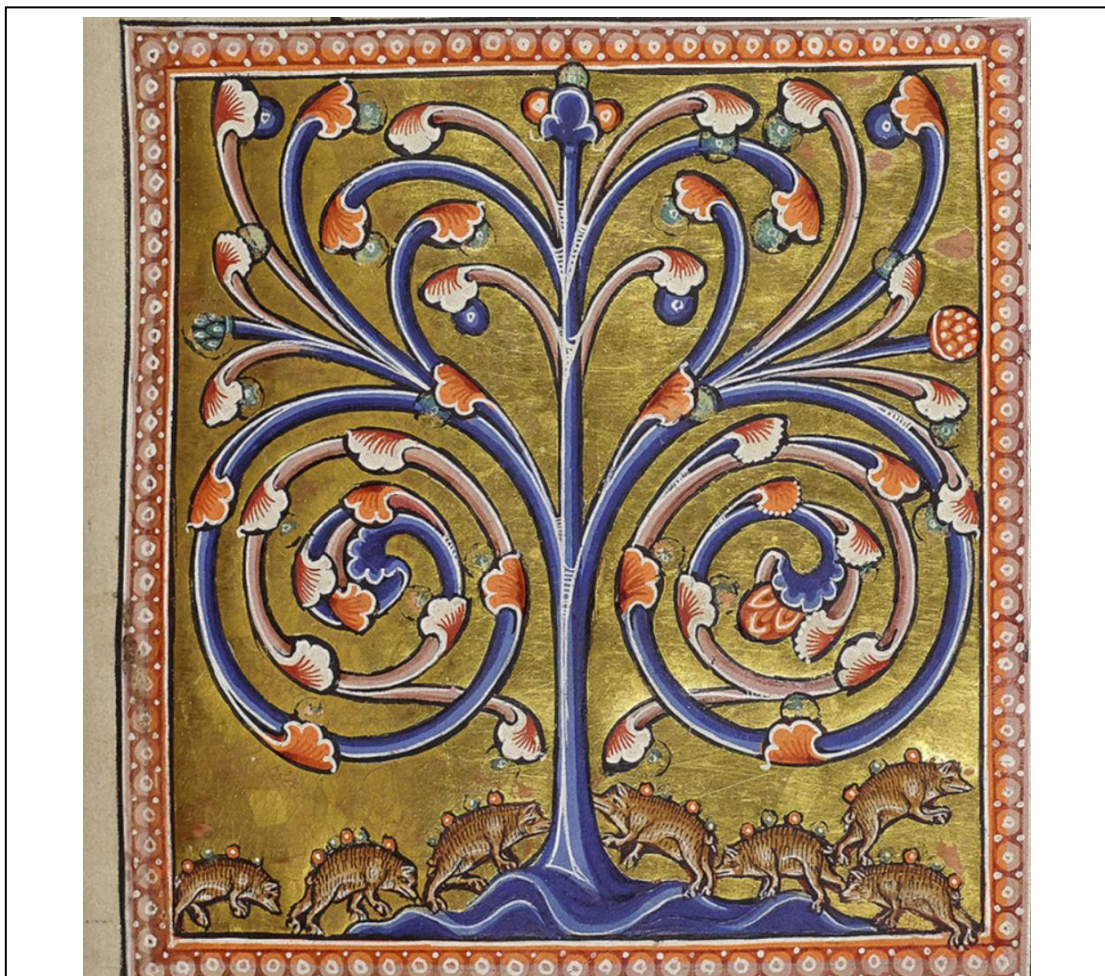
⁸⁴ *Ibid.*, 396.

⁸⁵ *Ibid.*, 392.

⁸⁶ Thys, *Der naturen bloeme*, 32.

2. De egel, miniatuur in de *Bern Physiologus*, Hautvillers, ca. 835.

3. De egel, miniatuur in de *Aberdeen Bestiarium*, Engeland, ca. 1200.

4. De egel, miniatuur in *Der naturen bloeme*, Utrecht of Vlaanderen, ca. 1350.

5. De egel, miniatuur in het *Rochester Bestiarium*, Zuidoost-Engeland, ca. 1230 – 14^e eeuw.

6. De egel, miniatuur in de *Kitab Na't al-Hayawan*, Zuid-Irak (Bagdad?), ca. 1225.

Ook de miniaturen in de *Kitab Na't al-Hayawan* verbeeldden niet de werkelijkheid, maar waren gemaakt om een eenheid tussen de miniaturen te creëren.⁸⁷ Net als in de westerse bestiaria, hadden de dieren vaak fantastische kleuren of werden ze uit proportie afgebeeld. Ook konden zij in een landschap worden geplaatst.⁸⁸ Zo toont de miniatuur van de egel hoe het beestje uit proportie is, in vergelijking met de wijnrank. Ook bevindt het dier zich aan het water. Dit is enigszins een onnatuurlijke plek, omdat egels liever een drogere leefomgeving hebben.⁸⁹ Door de lichaamsverhoudingen zou er zelfs gezegd kunnen worden dat het beestje in deze miniatuur meer op een stekelvarken lijkt dan op een egel.

In het geval van deze bestiaria lijkt het dierboek geen invloed te hebben gehad op de manier van afbeelden van de egel. De verluchters van de bestiaria waren al bekend met het uiterlijk van de egel door voorbeelden van andere miniaturen of zelfs door eigen observaties.⁹⁰ Het overnemen van de egel uit de *Kitab Na't al-Hayawan* zou een stap terug zijn geweest in de ontwikkeling van het bestiarium. De verluchters van de westerse bestiaria waren er over het algemeen steeds meer op uit om de werkelijkheid te verbeelden of een miniatuur te maken ter ondersteuning van de tekst. Dit was echter niet het voornaamste doel van de verluchters van dierboeken. Hoewel dit uiteraard niet betekent dat er helemaal geen elementen uit dierboeken overgenomen zijn in bestiaria, kan er in deze miniaturen denk ik niet gesproken worden over een invloed.

De olifant

Olifanten zijn volgens de *Physiologus* dieren die geen weet hebben van de geslachtsdaad, maar naar het paradijs, naar de mandragora boom, gaan wanneer zij willen paren. Het vrouwtje neemt daar een stuk van de boom en probeert zo de grote olifant te verleiden. Wanneer de grote olifant van de boom heeft gegeten, paren zij. Als het vrouwtje moet bevallen, doet zij dit in het water, om zo beschermd te zijn tegen haar grootste vijand: de slang. Ook kunnen olifanten niet opstaan wanneer zij vallen, omdat ze geen knieschijven hebben. Wanneer een olifant valt, dan schakelt hij de hulp in van twaalf andere olifanten.

⁸⁷ Contadini, *A World of Beasts*, 2.

⁸⁸ *Ibid.*, 2.

⁸⁹ 'De egel'. Website van de Egelbescherming Nederland.

⁹⁰ Klingender, *Animals in Art and Thought*, 394.

Als ook deze niet kunnen helpen, komt er een kleine olifant. Hij zal met zijn slurf de gevallen olifant optillen.⁹¹

Het verhaal over het paringsritueel van de olifanten wordt gekoppeld aan dat van Adam en Eva uit Genesis (Gen 4:1). De 'grote olifant' is Adam, het vrouwtje is Eva. Pas wanneer Eva van de boom eet (de mandrake in het geval van de olifant), ontstaat de behoefte aan geslachtsgemeenschap. Net als bij de olifant is de slang ook de vijand van Adam en Eva. Het verhaal waarin de kleine olifant de gevallen olifant omhoog helpt, wordt gekoppeld aan Jezus die de zwakkeren helpt. De twaalf apostelen konden, net als de olifanten, niet helpen. Jezus kon dat wel, omdat hij zichzelf vernederde om de ander te dragen.⁹²

De tekst in de *Physiologus* komt sterk overeen met die in het *Aberdeen Bestiarium*. De delen die gaan over de paring van olifanten en de kleine olifant die de grote olifant helpt, zijn vrijwel letterlijk overgenomen uit de *Physiologus*. Ook de bijbehorende allegorische boodschappen kunnen worden teruggevonden in het *Aberdeen Bestiarium*. Wel is er nieuwe informatie toegevoegd: olifanten zijn intelligent, hebben een goed geheugen, worden driehonderd jaar oud en zijn van nature vreedzame dieren. Ook wordt er informatie gebruikt afkomstig uit het Oosten, namelijk: de Perzen en Indiërs lieten houten torens bouwen op de ruggen van olifanten om zo vervoerd te worden en oorlog te voeren.⁹³

De allegorie is in *Der naturen bloeme* verdwenen en heeft plaatsgemaakt voor enkele gedragslessen voor de lezer. Zo wordt de olifant getemd door eerst afgeranseld te worden. Dan komt zijn nieuwe eigenaar om de martelaar weg te jagen. De olifant is hem hiervoor eeuwig dankbaar en zo zou ook de mens God dankbaar moeten zijn, omdat die hem van zijn vijand, de duivel, heeft verlost.⁹⁴ Ook vechten olifanten niet en plegen zij geen overspel. Aan dit beschaafde gedrag zou de mens een voorbeeld moeten nemen volgens Van Maerlant. Wederom heeft Van Maerlant informatie toegevoegd over de geneeskrachtige eigenschappen van de dieren: poeder dat gemaakt is van het ivoor van de slag tanden stelt

⁹¹ Curley, *Physiologus*, 29 – 32.

⁹² Telesko, *The Wisdom of Nature*, 82.

⁹³ 'The Aberdeen Bestiary: folio 10r'. Website University of Aberdeen.

⁹⁴ Thys, *Der nature bloeme*, 65.

neusbloedingen en stopt diarree. Ook is het een goed middel om menstruatie te stoppen en bloedende aambeien te genezen.⁹⁵

De tekst in de *Kitab Na't al-Hayawan* komt sterk overeen met de tekst in *Der naturen bloeme*, omdat er in beide werken gebruikt wordt gemaakt van de *Physiologus* en de geschriften van Aristoteles.⁹⁶ Het lijkt mij daarom veilig om te stellen het dierboek geen invloed heeft gehad op het deel in de bestiarium dat gaat over de karaktereigenschappen van de olifant. Het deel dat gaat over de geneeskrachtige eigenschappen van de olifant en zijn slagstanden, zou daarentegen wel invloed gehad kunnen hebben op wat er geschreven staat in *Der nature bloeme*. In de *Kitab Na't al-Hayawan* kan namelijk gelezen worden hoe met behulp van ivoorpoeder vrouwen zwanger kunnen raken en aambeien genezen kunnen worden.⁹⁷ Dit komt overeen met wat Van Maerlant schrijft, maar in het dierboek staat veel meer dan alleen dit geschreven. Van Maerlant zou er bewust voor gekozen kunnen hebben om deze informatie niet toe te voegen. Dit lijkt echter onwaarschijnlijk, omdat hij beoogde zo alomvattend mogelijk te zijn in zijn werk. Ook hier lijkt er volgens mij dus geen sprake te zijn van invloed.

De miniaturen van de olifant in de *Bern Physiologus* zijn opvallend genoeg erg trouw aan de natuur. De olifanten zijn grijs, hebben een slurf en slagstanden en hun lichaamsbouw is realistisch. Net als bij de egel, verwijst ook hier de miniatuur naar een religieuze boodschap: de olifant die wordt afgebeeld, is onderweg naar het paradijs (afb. 7). Op de voorgrond is een slang afgebeeld, waartegen de olifant zijn kalf moet beschermen. De andere miniatuur (afb. 8) toont hoe de gevallen olifant omhoog wordt geholpen door de kleine olifant. Grappig genoeg heeft de olifant die omhoog wordt geholpen wél een knieschijf.

Uit het *Aberdeen Bestiarium* zijn de miniaturen bij de tekst van de olifant verloren gegaan. Wel zijn er andere voorbeelden van olifanten te vinden in het bestiarium (afb. 9 en 10). Ook kan er gekeken worden naar de miniatuur van de olifant uit het *Ashmole Bestiarium* (afb. 11), omdat dit bestiarium nauw verwant is met het *Aberdeen Bestiarium*, zowel in tekst als illustratie.⁹⁸ Er wordt dan ook gedacht dat de miniatuur uit het *Aberdeen*

⁹⁵ Thys, *Der nature bloeme*, 64.

⁹⁶ Contadini, *A World of Beasts*, 86.

⁹⁷ *Ibid.*, 86.

⁹⁸ 'The Aberdeen Bestiary: Project Background'. Website University of Aberdeen.

Bestiarium vrijwel hetzelfde geweest is als die in het *Ashmole Bestiarium*. De miniatuur toont de olifant met een toren op zijn rug, zoals in de tekst wordt beschreven. Het afbeelden van de olifant in oorlog was zeer populair in de middeleeuwen en paste bij de hernieuwde belangstelling voor seculiere interesses van ridders en hovelingen.⁹⁹

Net als bij de miniatuur van de egel, heeft de verluchter van het *Aberdeen Bestiarium* gebruik gemaakt van een gouden achtergrond met rode en blauwe kleuren.

Natuurgetrouwheid lijkt hier dan ook ondergeschikt te zijn aan de esthetische waarde van het werk. Echter, er moet wel onthouden worden dat olifanten niet gevonden konden worden in de nabije natuur. De eerste olifant in middeleeuws Engeland arriveerde namelijk in 1255, als cadeau van de Franse koning Lodewijk IX aan Henry III.¹⁰⁰ Voorbeelden werden dus gehaald uit andere bestia of verluchters lieten hun fantasie de vrije loop en creëerden een beest gebaseerd op wat er in de tekst geschreven stond. Zoals hierboven al genoemd, werd er in de twaalfde eeuw ook gekeken naar textiel en ivoor dat was meegenomen door de Arabieren. De motieven die op het textiel en ivoor teruggevonden worden, zijn ook verwerkt in de miniaturen van de olifant: de lichaamsbouw van het beest is organisch door de ronde spieren en zijn oren, die net op bladeren lijken.¹⁰¹

De miniatuur van de olifant uit *Der nature bloeme* (afb. 12) is verre van natuurgetrouw. Net als bij de egel lijkt het de verluchter hier ook te gaan om het creëren van een komische voorstelling. Het beest is helemaal uit proportie door de lange poten en kop zonder nek en oren, waardoor het een onhandige uitstraling heeft. Dit is in tegenstelling tot de olifant uit de *Kitab Na't al-Hayawan* (afb. 13), die van alle olifanten hier besproken het meest op een echte olifant lijkt. Het lijkt mij dat de verluchter van het dierboek wel kennis had over het uiterlijk van de olifant, mogelijk door de handelsnetwerken van de Arabieren met gebieden rond de Indische Oceaan, het leefgebied van de Aziatische olifant.¹⁰² De olifant is versierd met goud, wat zou kunnen wijzen op de mogelijkheid dat het bestudeerde beest in bezit was van een heerser. Een andere mogelijkheid is dat de verluchter voor ogen had een esthetische compositie te creëren en deze rijkelijk te versieren, zodat het geheel een lust vormde voor het oog.

⁹⁹ Klingender, *Animals in Art and Thought*, 396.

¹⁰⁰ Velten, *Beastly London*, 146.

¹⁰¹ Klingender, *Animals in Art and Thought*, 391.

¹⁰² 'De Aziatische olifant'. Website WNF.

Als we de miniatuur uit *Der naturen bloeme* met die uit de *Kitab Na't al-Hayawan* vergelijken, dan kan er volgens mij niet gesproken worden van een invloed. De mogelijkheid bestaat dat er wel toegang was tot dierboeken, maar dat er bewust werd gekozen om hier geen gebruik van te maken, omdat de illustratie niet voldeed aan de visie van de verluchter. Net als bij de miniatuur van de egel had de verluchter waarschijnlijk ook hier voor ogen om een gemakkelijke illustratie te creëren. Toch denk ik dat het aannemelijker is om te stellen dat er geen toegang was tot dierboeken. Hoewel dit slechts een speculatie is, lijkt het mij dat – als er wel gekeken was naar een dierboek – de versieringen van de olifant zouden zijn overgenomen. Ten eerste, vanwege de esthetische waarde van de versieringen en ten tweede, vanwege het andere, het exotische, waarin men geïnteresseerd was.¹⁰³

7. De olifant op weg naar het paradijs, miniatuur in de *Bern Physiologus*, Hautvillers, ca. 835.

¹⁰³ Hassig, *Medieval Bestiaries*, 144.

8. De kleine olifant helpt de grote olifant, miniatuur in de *Bern Physiologus*, Hautvillers, ca. 835.

9. Detail Creatie van de Dieren, miniatuur in de *Aberdeen Bestiarium*, Engeland, ca. 1200.

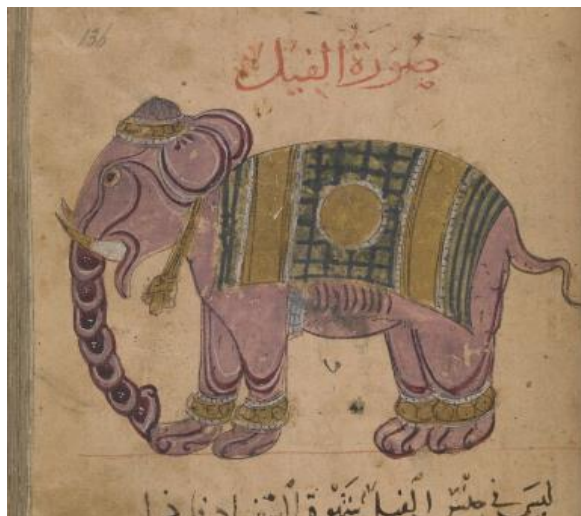
10. De draak wurgt de olifant, miniatuur in de *Aberdeen Bestiarium*, Engeland, ca. 1200.

11. De olifant, miniatuur in het *Ashmole Bestiarium*, Engeland (Peterborough?), begin dertiende eeuw.

12. De olifant, miniatuur in *Der naturen bloeme*, Utrecht of Vlaanderen, ca. 1350.

13. De olifant, miniatuur in de *Kitab Na't al-Hayawan*, Zuid-Irak (Bagdad?), ca. 1225.

Conclusie

Het bestiarium kent een lange traditie die begon tussen de vierde en zesde eeuw bij de *Physiologus*. De *Physiologus*, waarin de natuur van dieren wordt gekoppeld aan een religieuze boodschap, vormt de basis van het bestiarium. De 'officiële' geboorte van het bestiarium is volgens onderzoekers echter pas in de tiende eeuw, wanneer de *Physiologus* vermengd wordt met de *Etymologiae* van Isidorus van Sevilla. In al deze eeuwen voert de religieuze boodschap de boventoon. Tijdens de 'scientific revival' verandert dit en wordt het bestiarium een boek met steeds meer seculiere elementen. De Arabieren spelen een belangrijke rol in deze ontwikkeling, omdat zij degene waren die Aristoteles introduceerden in Europa. Hierdoor kwam er meer aandacht voor de geschriften van klassieke autoriteiten en werd het doen van eigen observaties gestimuleerd.

De invloed van de Arabieren in de 'scientific revival' heeft duidelijk een uitwerking gehad in de tekst en illustraties in de westerse bestiaria. Zo ook in de door mij gekozen casestudies. In de tekst over de egel is in het *Aberdeen Bestiarium* te lezen hoe meer aandacht komt voor de kennis van klassieke autoriteiten en minder voor directe referenties aan heilige geschriften. De miniatuur in het *Rochester Bestiarium* toont hoe, mede door het stimuleren van eigen observaties, er over het algemeen steeds realistischer wordt gewerkt. Ook kunnen er in de miniaturen, bijvoorbeeld in het *Aberdeen Bestiarium*, heraldische motieven gevonden worden, die afkomstig waren van textiel en ivoor meegebracht door de Arabieren. In de casestudy van de olifant zien we dat er steeds meer aandacht komt voor seculiere belangstellingen, voornamelijk bij de illustraties: de olifant met toren, ofwel een oorlogsolifant, wijst op de interesse van de adellijke en geestelijke stand in het voeren van oorlog en deelnemen aan kruistochten.

Echter, de Arabieren waren niet alleen kopieerders van Aristoteles, maar kenden ook een eigen traditie: die van het dierboek. Een dierboek is een studie van dieren waarin de grootsheid van God wordt bewezen. Door het contact met de Arabieren, de verspreiding van Arabische manuscripten in Europa en het bewijs van de aanwezigheid van werken in Spanje die vergelijkbaar zijn met dierboeken, leek het mij daarom goed mogelijk dat ook dierboeken een invloed hebben gehad op de veranderingen die bestiaria ondergaan in de 'scientific revival'. In tegenstelling tot wat ik verwacht had, moet ik concluderen dat directe invloed op tekst en miniaturen moeilijk aanwijsbaar is.

Zowel in de bestiaaria als in de dierboeken wordt grotendeels gebruikt gemaakt van de geschriften van klassieke autoriteiten voor de beschrijvingen van de natuur van de dieren. De parallellen in de tekst zijn dus te danken aan een gedeelde bron en niet zozeer aan de directe invloed van het dierboek op de bestiaaria. Alleen de medicinale recepten in *Der nature bloeme* zouden kunnen wijzen op een indirecte invloed. Echter, we weten dat Van Maerlant bekend was met de temperamentenleer, waarop de recepten zijn gebaseerd. Waarschijnlijk had hij deze informatie dus gevonden bij Thomas van Cantimpré. Cantimpré had namelijk wel gebruik gemaakt van de geschriften van Arabische geleerden.

Arabische kunst, in de vorm van textiel, ivoor en heraldiek, heeft invloed gehad op de verandering van de miniaturen in bestiaaria. Zo zien we bij de egel en de olifant duidelijk hoe de organische vormen en heraldische motieven terugkomen in de miniaturen in het *Aberdeen Bestiarium* en het *Ashmole Bestiarium*. Hoewel de organische vormen ook terugkomen in de *Kitab Na't al-Hayawan*, denk ik niet dat dit boek invloed heeft gehad op de door mij besproken bestiaaria. De *Kitab Na't al-Hayawan* is het oudst bekende geïllustreerde manuscript in de Arabisch-Perzische traditie. Aangezien de bovengenoemde bestiaaria van vóór 1225 dateren, lijkt het mij aannemelijker dat de motieven zijn overgenomen van textiel en ivoeren. Het moge duidelijk zijn dat er in de miniaturen uit *Der nature bloeme* al helemaal niet gesproken kan worden van een invloed: zelfs iedere aanwijzing op een Arabische invloed lijkt hier verdwenen.

Ondanks het feit dat de resultaten niet zijn waar ik op gehoopt had, geloof ik nog steeds dat een invloed wel gevonden zou kunnen worden. Uiteraard heb ik maar een fractie kunnen bestuderen van wat er allemaal is. Ik heb me moeten beperken tot wat er toegankelijk was in de korte tijd die ik had. Daarom heb ik keuzes moeten maken, die achteraf gezien, misschien niet zo logisch waren. Zo zou ik, als ik het onderzoek opnieuw zou moeten uitvoeren, kiezen voor een ander bestiarium dan de editie van *Der nature bloeme* waar ik nu gebruik van heb gemaakt. Hoewel er in de tekst nog wel een invloed aanwijsbaar lijkt, is dat bij de miniaturen niet het geval. Naar mijn idee was het de verlichter echt te doen om het creëren van vermakelijke illustraties. Hierdoor ligt een mogelijke invloed minder voor de hand, dan wanneer er meer interesse was voor bijvoorbeeld het andere of het exotische.

Voor nader onderzoek zou ik dan ook willen meegeven dat het kijken naar bestiaaria uit een latere periode mogelijk wel een positief resultaat oplevert. Zo weten we dat in de zestiende eeuw Filips II van Spanje in het Escorial Arabische manuscripten verzamelde, waaronder het 'Boek van het nut van dieren' uit 1354 van de Arabische geleerde Ibn al-Durayhim al-Mawsili.¹⁰⁴ Filips had nog zo'n 5500 andere Arabische manuscripten in bezit, dus de kans op invloed lijkt hier aanwezig te zijn. Ook raad ik aan om naar het werk van Lucia Raggetti te kijken. Zij deed onderzoek naar het dierboek van Isa ibn Ali, 'Het boek van bruikbare eigenschappen van dierdelen'.¹⁰⁵ Haar werk, waarin een vertaling en toelichting wordt gegeven op het dierboek, is helaas niet op tijd gepubliceerd om te kunnen raadplegen voor deze scriptie, maar zal voor toekomstig onderzoek zeer bruikbaar zijn.

¹⁰⁴ 'Manuscritos árabes'. Website Real Biblioteca del Moasterio de San Lorenzo de El Escorial.

¹⁰⁵ Zie: Raggetti, Lucia. *Īsā ibn 'Alī's Book on the Useful Properties of Animal Parts: Edition, translation and study of a fluid tradition*. Berlijn: De Gruyter, 2019.

Literatuurlijst

- Burger, Peter, red. *Het boek der natuur*. Amsterdam: Querido, 1995.
- Clesse, Grégory. "Thomas de Catimpré et l'Orient: Les Sources Arabes dans les Chapitres Zoologiques du Liber De natura Rerum." *Reinardus Yearbook of the International Reynard Society* 25(2014)1: 53 – 77. <https://doi-org.proxy.library.uu.nl/10.1075/rein.25.05cle> (geraadpleegd 24 november 2018).
- Contadini, Anna, red. *Arab Painting: Text and Image in Illustrated Arabic Manuscripts*. Leiden: Brill, 2007.
- Contadini, Anna. *World of Beasts: A Thirteenth-Century Illustrated Arabic Book on Animals (The Kitab Na't al-Hayawan) in the Ibn Bakhitshu Tradition*. Leiden: Brill, 2011.
- Curley, Michael J. *Physiologus*. Chicago: University of Chicago Press, 2009.
- Foltz, Richard C. *Animals in Islamic Tradition and Muslim Cultures*. Oxford: Oneworld, 2006.
- Hassig, Debra. *Medieval Bestiaries: Text, Image, Ideology*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- Klingender, F. D. *Animals in Art and Thought to the End of the Middle Ages*. Cambridge: M.I.T. Press, 1971.
- Kruk, Remke. "Elusive Giraffes: Ibn Abi I-Hawäfir's Badäi al-Awkän and Other Animal Books." In: Contadini, Anna, red. *Arab Painting: Text and Image in Illustrated Arabic Manuscripts*. Leiden: Brill, 2007: 49 – 64.
- McDonald, M.V. "Animal-Books as Genre in Arabic Literature." *Bulletin British Society for Middle Eastern Studies* 15(1988)1: 3 – 10. <https://www.jstor.org/stable/195211> (geraadpleegd 8 december 2018).
- Telesko, Werner. *The Wisdom of Nature: The Healing Powers and Symbolism of Plants and Animals in the Middle Ages*. München: Prestel Verlag, 2001.
- Thys, Herman. *Der nature bloeme: de intergrale tekst hertaald*. Rotterdam: de Vries-Brouwers, 2011.
- Velten, Hannah. *Beastly London: A History of Animals in the City*. London: Reaktion Books Limited, 2013.
- Wackers, Paul. "Beestjes, beestjes, allemaal beestjes: een rondgang door de middeleeuwse bestiariustraditie." *Tiecelijn* 19(2006)1: 2 – 17.
- White, T.H. *The Bestiary: A Book of Beast*. New York: Capricorn Books, 1960.

- Woodruff, Helen. "The Physiologus of Bern: A Survival of Alexandrian Style in a Ninth Century Manuscript." *The Art Bulletin* 12(1930)3: 226 – 253.
<https://www.jstor.org/stable/3050780> (geraadpleegd 2 december 2018).

Gebruikte websites

- 'Aberdeen Bestiary'. University of Aberdeen. <https://www.abdn.ac.uk/bestiary/> (geraadpleegd 2 januari 2019).
- 'Archives et Manuscrits: Arabe 2850'. Bibliothèque nationale de France. <https://archivesetmanuscrits.bnf.fr/ark:/12148/cc30766b> (geraadpleegd 14 januari 2019)
- 'De Aziatische olifant'. Stichting het Wereld Natuur Fonds Nederland. <https://www.wnf.nl/dieren/dierenbieb-zoogdieren/aziatische-olifant.htm> (geraadpleegd 16 januari 2019).
- 'De egel'. Egelbescherming Nederland. <https://www.egelbescherming.nl/de-egel/de-egel-algemene-informatie/> (geraadpleegd 16 januari 2019).
- Badke, David. 'Introduction'. The Medieval Bestiary. <http://bestiary.ca/intro.htm> (geraadpleegd 30 november 2018).
- Lunde, Paul. 'Kalila wa-Dimna'. Muslim Heritage. <http://muslimheritage.com/article/kalila-wa-dimna> (geraadpleegd 16 januari 2019).
- 'Manuscritos árabes'. Real Biblioteca del Moasterio de San Lorenzo de El Escorial. <http://rbme.patrimonionacional.es/home/Sobre-la-Biblioteca/Composicion-del-fondo-bibliografico-manuscrito/Manuscritos-arabes.aspx> (geraadpleegd 17 januari 2019).
- Pratt Lattin, Harriet. 'Sylvester II'. Encyclopaedia Britannica. <https://www.britannica.com/biography/Sylvester-II> (geraadpleegd 16 januari 2019).

Afbeeldingenlijst

1. De derde natuur van de leeuw, miniatuur in de *Bern Physiologus*, Hautvillers, ca. 835. Burgerbibliotheek Bern, Cod. 318, fol. 8r. (foto: <https://www.e-codices.unifr.ch/en/bbb/0318/8r/0/Sequence-34>, geraadpleegd 14 januari 2019).
2. De egel, miniatuur in de *Bern Physiologus*, Hautvillers, ca. 835. Bern, Burgerbibliotheek Bern, Cod. 318, fol. 14r. (foto: <https://www.e-codices.unifr.ch/en/bbb/0318/14r/0/Sequence-34>, geraadpleegd 14 januari 2019).
3. De egel, miniatuur in het *Aberdeen Bestiarium*, Engeland, ca. 1200. Aberdeen, University Library, MS 24, fol. 24r. (foto: <https://www.abdn.ac.uk/bestiary/ms24/f24r>, geraadpleegd 14 januari 2019).
4. De egel, miniatuur in *Der naturen bloeme*, Utrecht of Vlaanderen, ca. 1340 – 1350. Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, KA. 16, fol. 57r. (foto: <https://galerij.kb.nl/kb.html#/nl/dernaturenbloeme/page/58/zoom/3/lat/-77.655346009677777/Ing/30.234375>, geraadpleegd op 13 november 2019).
5. De egel, miniatuur in het *Rochester Bestiarium*, Zuidoost-Engeland, ca. 1230 – 14^e eeuw. Londen, British Library, Royal MS 12 F XII, fol. 45r. (foto: [https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Rochester_Bestiary_\(1225-1250\)_-_BL_Royal_MS_12_F_XIII](https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Rochester_Bestiary_(1225-1250)_-_BL_Royal_MS_12_F_XIII), geraadpleegd 14 januari 2019).
6. De egel, miniatuur in de *Kitab Na't al-Hayawan*, Zuid-Irak (Bagdad?), ca. 1225. Londen, British Library, Oriental Manuscripts, Or 2784, fol. 202v. (foto: https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100023645727.0x000010, geraadpleegd 14 januari 2019).
7. De olifant op weg naar het paradijs, miniatuur in de *Bern Physiologus*, Hautvillers, ca. 835. Burgerbibliotheek Bern, Cod. 318, fol. 19r. (foto: <https://www.e-codices.unifr.ch/en/bbb/0318/19r/0/Sequence-34>, geraadpleegd 14 januari 2019).

8. De kleine olifant helpt de grote olifant, miniatuur in de *Bern Physiologus*, Hautvillers, ca. 835. Burgerbibliotheek Bern, Cod. 318, fol. 19v. (foto: <https://www.e-codices.unifr.ch/en/bbb/0318/19v/0/Sequence-34>, geraadpleegd 14 januari 2019).
9. Detail Creatie van de Dieren, miniatuur in het *Aberdeen Bestiarium*, Engeland, ca. 1200. Aberdeen, University Library, MS 24, fol. 2v. (foto: <https://www.abdn.ac.uk/bestiary/ms24/f2v>, geraadpleegd 14 januari 2019).
10. De draak wurgt de olifant, miniatuur in het *Aberdeen Bestiarium*, Engeland, ca. 1200. Aberdeen, University Library, MS 24, fol. 65v. (foto: <https://www.abdn.ac.uk/bestiary/ms24/f65v>, geraadpleegd 14 januari 2019).
11. De olifant, miniatuur in het *Ashmole Bestiarium*, Engeland (Peterborough?), begin dertiende eeuw. Oxford, Bodleian Library, MS. Ashmole 1511, fol. 15v. (foto: <https://digital.bodleian.ox.ac.uk/inquire/p/b9d6fd57-2184-48c7-be1a-c8ba03bb3f0e>, geraadpleegd 19 januari 2019).
12. De olifant, miniatuur in *Der naturen bloeme*, Utrecht of Vlaanderen, ca. 1340 – 1350. Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, KA. 16, fol. 54r. (foto: <https://galerij.kb.nl/kb.html#/nl/dernaturenbloeme/page/55/zoom/3/lat/-50.847572953653874/lng/110.390625>, geraadpleegd 14 januari 2019).
13. De olifant, miniatuur in de *Kitab Na't al-Hayawan*, Zuid-Irak (Bagdad?), ca. 1225. London, British Library, Oriental Manuscripts, Or 2784, fol. 136r. (foto: https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100023645726.0x000054, geraadpleegd 14 januari 2019).

Bijlage

Vertaling van het stuk dat gaat over de eigenschappen en voordelen van de egel uit de *Kitab Na't al-Hayawan*:

“Over de Indiase egel: gewoonlijk maakt de egel in het hol waar hij woont twee deuren, een aan de ‘Saba’ kant en een aan de ‘Dabbour’ kant. Als de winden dus blazen vanuit de ‘Saba’ kant, dan sluit de egel de ‘Dabbour’ deur en als de winden blazen vanuit de ‘Dabbour’ kant, dan sluit hij de ‘Saba’ deur en opent hij de ‘Dabbour’ deur. De egel gaat naar een druivenboom als deze vol is met verse druiven, klimt in de boom en snijdt de takken los en gooit ze naar beneden. Dan gaat hij naar beneden en neemt de gevallen takken op zijn stekels en brengt deze naar zijn jongen. Het is een vijand van de slang, een slangendoder en als het op een slang springt, dan laat hij de slang in de problemen komen door zijn stekels, totdat het de slang doodt. En als de egel iets vijandigs ziet, dan rolt hij zich op en schiet een stekel en de stekel verwondt de vijand.

*Over de voordelen van een egel: zijn vlees is heet en heeft voordelen voor de ‘koude mensen’ en maakt de rug sterker. Sommige zeggen dat het vlees je weer jong maakt; de ‘jeugdflap’. * Als de flap en de lever mals worden gemaakt en vermengd worden met honing, drank, zout en iets bitter, dan is het bruikbaar voor de darmen en aambeien. Als het vlees dat wordt gegeten, is gekookt, dan zal het beschermen tegen geesten en zal het, het lichaam gezond houden en vrij van verscheidene ziektes. En als een doekje wordt ingesmeerd met de flap, dan zal het vliegen aantrekken.”¹⁰⁶*

*Jeugdflap zou hier volgens de twee ‘native speakers’, ook een ander dier kunnen zijn, namelijk de ‘jerboa’, een woestijndiertje. Contadini benoemt de ‘jerboa’ niet in het overzicht van dieren in de *Kitab Na't al-Hayawan*.¹⁰⁷ Echter, de mogelijkheid bestaat wel dat het hier gaat om een ander dier dan de egel, omdat het woord ‘jeugdflap’ rood is gemaakt. Dit zou het begin van een tekst over een nieuw dier kunnen markeren. Hoewel de beschrijving van karakteristieken en een miniatuur ontbreken, zou hier toch de ‘jerboa’ bedoeld kunnen worden in plaats van een ‘jeugdflap’: mogelijk werd de ‘jerboa’ gezien als familie van de egel en werd het belang van de beschrijving van karakteristieken en een extra miniatuur niet ingezien. Hoewel ik geen uitsluitsel kan geven over wat hier bedoeld wordt, omdat ik de taal niet beheers, leek het mij toch belangrijk om te benoemen.

¹⁰⁶ Arabische tekst kan gevonden worden in de *Kitab Na't al-Hayawan*, fol. 202r – 203v.

¹⁰⁷ Contadini, *A World of Beasts*, 25.

Samenvatting

In deze scriptie wordt er een antwoord gegeven op de vraag: *'in hoeverre hebben Arabische dierboeken invloed gehad op de verandering van tekst en illustratie in westerse bestia na de 'scientific revival'?*. In het eerste hoofdstuk wordt ingegaan op de bestiariustraditie. De twaalfde en dertiende eeuw, of de eeuwen van de 'scientific revival', hebben veel invloed gehad op de inhoud en vorm van westerse bestia. Een belangrijke rol in deze veranderingen speelt het contact met de Arabieren. Zij introduceerde de geschriften van Aristoteles in het Westen, waarin het doen van eigen observaties werd gestimuleerd. Echter, zij kenden naast de klassieke autoriteiten ook hun eigen traditie: de dierboektraditie, waarover in hoofdstuk twee meer gelezen kan worden. Er is bewijs van de aanwezigheid van werken in Spanje die vergelijkbaar zijn met dierboeken en er is bewijs van de verspreiding van Arabische manuscripten in Europa, waardoor de invloed van dierboeken op bestia goed mogelijk zou kunnen zijn. In de casestudy wordt ingegaan op deze kwestie door tekst en illustratie van de egel en de olifant, uit verschillende bestia en één dierboek te vergelijken. Wat blijkt is dat er in deze gevallen geen directe invloed van dierboeken op bestia ontdekt kan worden. Hoewel een indirecte Arabische invloed wel aanwijsbaar is in de tekst en de miniaturen, kan er niet een directe link gelegd worden met materiaal uit dierboeken. Mogelijk zou die in de toekomst wel gevonden kunnen worden door te kijken naar andere dierboeken en bestia, mogelijk uit een latere periode.